

СПАДЩИНА

Леся Українка

ІСТОРІЯ ФІНІКІЙЦІВ

Розділ I КРАЇНА ФІНІКІЙСЬКА

ФІНІКІЙЦЯМИ Греки звали людей, що жили по Сірійському березі Середземного моря межі морем та Лібанським кряжем. Невідомо, чи так себе звали самі ті люде, думають, що давніша їхня назва – Пунт, її відшукали в єгипетських написах. По мові їх можна б зачислити до племен семітичних, але ж Біблія відносить їх до раси ханаанської, себ то до тієї самої, що єгиптяне та Етіопи. Геродот каже, що вони прийшли з берегів Еритрейського моря (себ то океану Індійського і його затоків), та ще й пізніше над Перського затокою зоставалося два міста з фінікійськими назвами: Тір і Арад. Такої самої назви були два знакомі міста фінікійські над берегами Середземного моря Отож деякі історіки кажуть, ніби з тих давніших (надокеанських) Тіру та Араду Фінікійці вибралися через землетрус, пішли перше над Генесаретське озеро в Палестину, а потім звідти над море Середземне, де й оселилися на довго. Невідомо, коли було те переселення, тільки воно було раніше виходу Жидів з Єгипту. Як Жиди прийшли в Палестину, вона сливе ціла була зайнята Фінікійцями. Жиди їх притиснули, до берега морського і там вони заснували нові Тір та Арад, що сталися потім дуже багатими і сильними містами. Але ще і раніше приходу Жидів Фінікійці мали багато міст по березі морському і їхні поселення сягали аж до єгипетської границі. Які народи заселяли Палестину раніш Фінікійців, невідомо, в Біблії вони згадуються тільки по йменнях і звуться велитами, певне то були якісь зовсім дикі народи, бо не лишили по собі жадного сліду. Певне бродячі народи, що зоставалися ще довго після приходу Жидів, належали до тієї давньої раси, частина їх змішалася з Фінікійцями, а деякі ще довго жили самостійно, або входячи в спілку то з Жидами, то з Фінікійцями, то з іншими народами. І сі народи ще довго жили по долинах, тоді як Жиди жили по горах. Власне назва Ханаан (Фінікія і

західна частина всеї Палестини) значить “низина”. З усіх племен фінікійських найміцнійше було те, що сиділо в місті Сідоні, воно було разом з тим найбільше помішане, бо до нього приставало багато племен, вигнаних Жидами з Палестини.

Фінікія за часів найбільшої своєї сили займала небагато землі: морський берег від міста Араду до гори Кармеля, і 35° до 33° широти північної, на заході було море Середземне, на сході кряж Лібанських гір. Сторона ся убога та камениста не могла вигодувати своїх мешканців, отож вони живилися не з хліборобства, а з торгівлі та піратства. Гори Лібавські спиняли рух Фінікійців на схід, а вони давали дерево кедрове, соснове, та кіпарісне, а се був дорогий будівничий матер’ял, по березі було багато малих заток, над ними будувалися міста і селилися матроси, рибалки, та багаті купці. Сі міста, часто збудовані по острівцях, були незалежні одні від одних, тільки трималися в спілці між собою, але та спілка була не дуже міцна, в кожному місті був свій князь і свої особливі релігійні звичаї. Ніколи фінікійські міста не сполучувалися в одну державу, тільки часом одне яке місто набіралося більшої сили й багатства і мало якийсь час вплив на і інші міста. Такими великими містами були Арад, Біблос та Сідон, потім, коли Сідон знищили Філістимці, то сила його й багатство перейшли до Тіру. Міста фінікійські була тісні, густо забудовані, ще густійше заселені різним людом фінікійським і різноплеменним, шукаючим лехкої наживи. Різні звичаї і релігії тут сходилися і всі зливалися в диких фантастичних культурах.

Фінікійські звичаї та віра малюються темними барвами у різних істориків. Сами Фінікійці казали, що вони народилися з мулу. Великі боги їхні – Кабіри були майстерні митці з величезними животами. Старші боги були: найвищий бог Ваал, Молох бог вогню та Астарот богиня місяця та ночі мати всіх богів; що року її несли в процесії під покривалом шукати тіла її умершого чоловіка Адона, жінки й дівчата плакали

та голосили по Адонові, червоний пісок, що збігав з потоками гірськими, то була кров Адона, над потоками заводилися дикі танки погребові, ридання та оргії, вони кінчалися несамовито веселим святом, – бог Адон воскресав, то було свято весни.

Скрізь палилися кострища і приносилися живі діти в жертву Молохові, навколо люд танцював з музикою, співами, криками... Мало зосталося певних розповідів про віру фінікійську, але вона мусіла мати в свій час великий вплив у східних країнах, бо не дарма пророки жидівські так борються “з Ваалами та Астаротами” в своїх книгах. При цьому треба згадати, що в кожному місті були свої особливі культу релігійні, і трудно одрізнити місцеві культу від загального культу, спільного всій фінікійським племенам.

Фінікійці були першими мореходцями і довго єдиними моряками з усіх народів. Коли саме рибальство не могло загодити їхніх потреб, то вони кинулися до торгу та до розбою на морі. Вони заходили скрізь по дуже далеких краях, розвозячи, перевозячи та скуповуючи товари. Вони з'їздили все море Середземне і всі острови Архіпелагу, продаючи тоді ще напівдиким Грекам єгипетські та азійські вироби, а самі грабували їх і крали у них жінок та дітей і продавали в неволю тим же єгиптянам та Азіятам, правда, пізніше Греки переважували й Фінікійців і в торзі і в розбої. Торг невільниками, набраними розбоєм та накупленими за дешево, приносив чимало багатства Фінікійцям, вони найбільше поставляли рабів на всі східні країни.

Розділ II СІДОН І ТІР. – КАРТАГЕНА

Походи та напади єгипетських царів XVIII, XIX та XX династій не спинили поступу торгівлі фінікійської. Фінікійці не дуже змагалися з єгиптянами, хутко признавали владу їхню, входили з ними в спілку і то навіть було корисно для Фінікійців, бо вони здобували собі право торгувати та їздити срізь по Червоному та Середземному морю. Підчас підданства єгиптянам Фінікійці заложили колонії на західному березі Малої Азії, на Кіпрі, на Криті, та на деяких островах Архіпелагу, та на північному березі Африки. Сідон з мало-го рибальського селяця зробився великим торговим містом до нього перейшла сила Араду та Біблосу. Він мав велику владу

над морем. Коли в ньому зібралось багато племен ханаанських, вигнаних Жидами з Палестини, то рух колонізації пішов ще шпарче, може бути, що то власне тоді Фінікійці посунули свої колонії до Африки і може близько того часу вони пробували селитися в Греції, як то видно по грецьких легендах про Фінікійця Кадма.

Сила Сідону пропала за царя Рамзеса III, коли Філістимці оселилися на полудні Палестини. Філістимці хутко переважили Сідонян в торгівлі та в піратстві і навіть царь філістимського міста Аскалону напав на Сідон і звоював його. Тоді більшість мешканців з Сідону перейшла в Тір і Тір став осередком сили фінікійської. Тір (слово Тір значить скеля) складався з двох міст: одно було на островку близько берега, руге проти нього на березі, те друге місто Греки прозвали Палаітір (старий Тір), однак невідомо, котре місто старіше. В тірській легенді говориться, що обидва міста збудували одночасне два брати – Самерумос та Узоос. В обох містах було по церкві бога Мелькарта, що нагадував Геракла грецького. Краща церква Мелькартові була на острові, там було два стовпи, один золотий, другий ізумрудний і вони світили в ночі, так каже Геродот, може то були шклянні стовпи з ліхтарями в середині. Ймення Мелькарт значить “царь міста”, здається то була друга постаць бога Ваала, а разом з богинею Астарот вони склали трійцю, подібну до єгипетської. В Тірі найбільше поважали Мелькарта і тірські мореходці скрізь по головних своїх пристанях морських ставили церкви або стовпи Мелькартові. Греки, заселивши згодом ті фінікійські пристані, побудували там церкви, замість Мелькартові, Гераклесові, своєму героєві мандрівцеві, “Гераклесові стовпи” на Гібралтарі, нагадували Мелькартові стовпи в Тірі; на острові Мальті теж знайдено дві фінікійські колони з написами. Скрізь, де потім повстали грецькі міста з назвою Гераклея, можна думати, що там були фінікійські пристані з церквами Мелькартові. Деякі історіки бачать в грецьких легендах про мандрівки Гераклеса спогади про мандрівки фінікійських купців та піратів.

Хочай Жиди ворогували з племенами фінікійськими, що жили в Палестині, але з Фінікійцями, надто з Тірійцями приморськими були завжди в згоді, а часто і в спілці торгівій і військовій. Жиди продавали

Фінікійцям збіжжя олій та бидло, а Фінікійці Жидам дерево, метали та ремесничі вироби. За часів Соломона Фінікійці та Жиди провадили велику спільну морську торгівлю чужеземними товарами. Той же Соломон спровадив майстрів із Фінікії, щоб будувати велику церкву в Єрусалимі, бо у Жидів ніколи не було своїх добрих майстрів, а Фінікійці здавна вславились яко добрі майстри, надто ж яко золотарі. Церква єрусалимська була дуже славна по цілому Сході. Легенда каже, ніби Соломон давав в надгороду за збудування її скільки міст в Галілеї цареві гірському, але той не взяв, “бо йому здавалося того за мало”, каже Біблія, але скоріше хіба через те, що для морської держави нецікаво було розширяти свої земні границі.

До нас дійшло скільки йменнів нащадків того гірського царя Гірама, але всі вони дуже покалічені грецькими перекладами та переписуванням, тай взагалі ті ймення нічого не роз’ясняють в історії Тіру. А здається, що та історія була дуже турботна в часи панування Гірамової династії. Принаймі ось одна розповідь про ті часи, яка до нас дійшла у грецькому переказі: внука царя Гірама забили сини його мамки, і сами захопили собі царство, але після знялося повстання і на царстві сів Ітобаал, старший святець богині Астарот, його ж дочка Іезабель пішла за жидівського царя Ахаба. Підчас отих турбацій було ще повстання рабів (можна думати, що то було повстання народу проти панів-купців, а в той самий час панська і царська влада сперечалися між собою). Онук Ітобааловий лишив по собі на царстві дочку Еліссару та сина Пігмаліона, а Еліссара пішла заміж за свого дядька Сіхарбала, першого чоловіка в місті після царя, старшого свяця бога Мелькарта.

Сіхарбал був дуже багатий і Пігмаліон, позаздрившись на його скарби, забив його при олтарі. Еліссара втекла, забравши скарби свого чоловіка, і поїхала морем до північного берега Африки, де вже здавна були фінікійські колонії. Там, близько давньої фінікійської колонії Утіки, на місці города сідонського Камбе, Еліссара заложила нове місто Каргадаст, що Греки прозивали Кархедон, а Римляне Картаго (Карфаген, Картагена або Картагіна по теперешній вимові). Еліссара ся, більше відома під йменням Дідони (що значить утікачка), єсть може легендарна особа, тільки

в Картагені їй віддавалася шана немов богині. Картагенці казали, що вона закололася на кострищі від того, що її засватав царь того краю, а вона бажала зостатися вірною пам’яті свого покійного чоловіка. Римський же поет Віргілій заставляє її заколотися від нещасного кохання до мандрівця Енея.

Закладина міста Картагени були десь в половині дев’ятого віку до Р. Х. То була пора найбільшої сили міста Тіру і найбільшого розвитку його колонізації. Коли Греки потроху витіснили Фінікійців з островів Архіпелагу, то вони почали закладати міста на західному побережжі Середземного моря, в Іспанії, Галлії, Італії, Сіцилії, Мальті. Корсіці, Сардинії та на островах Балеарських. На заході розширилися і процвітали колонії фінікійські, але стара Фінікія на сході була в тяжкому стані. Асірія росла і загрожувала фінікійській незалежності. Арад, Біблос, Сідон і Тір платили податки Асурназірпалові. Царь тірський Елулай повстав проти Асірії за царя Сальманезера. Інші міста фінікійські не пристали до Тіру, а ще послали 60 кораблів Асірійцям на підмогу, але 12 тірських, кораблів одбилися від них усіх. Тоді наступив Сальманезер і тримав Тір в облозі 5 літ, він хотів безвіддям довести Тір до краю, але Тірійці покопали колодязі в місті і таки витримали облогу. Саргон, що забрав Кіпр, теж обложив Тір, але надаремне, тільки вже син його Санхеріб звоював Тір, се було в 700 р. до Р. Х. Тір стався підданим Асірії.

Підчас облоги Тіру Сідон знову набрав сили, але потім, коли він повстав проти Есар-Гаддона, то був зруйнований, а його мешканці виведені в Асірію. За Асурбаніпала Тір та Арад пробували повстати, але повстання хутко було задушено.

Напад Скітів визволив Фінікійців від Асірії. Але знов Саїсска династія єгипетських царів забрала Фінікію, а що влада єгипетська була лехча від асірійської, то Фінікійці не дуже й змагалися проти неї. Отож тоді за царя Неко відбулася та подоріж Фінікійців навколо Африки, про яку говорилося давніше. Але от Халдея виступила замість Асірії і всіх народів підданих Єгиптові, або прихильних до нього, спіткала лиха доля. Набукодросор, зруйнувавши Єрусалим, пішов на Тір і тримав його в облозі 13 літ. Невідомо, чим скінчилася та облога, одні кажуть, що Тір був забраний, другі кажуть, що ні. Певне тільки

те, що коли царь єгипетській Априес пішов на Азію, то Фінікійці вже були проти нього. При допомозі Греків він подолав Тір, Сідон та Кіпр, але не довго там утримався, бо хутко його подолав Кір і вся Фінікія порокорилася Персії (V в. до Р. Х.).

Розділ III ТОРГОВЛЯ. РЕМІСНИЦТВО. КОЛОНІЇ

У пророка Єзекіїля* є опис великої торгівлі та багатства Тіру за його часів (V в. до Р. Х.). Там споминаються різні міста, з якими торгував Тір, і їхні вироби та товари. Але не скрізь можна розібрати, про які країни там говориться. Напр., місто Тарсіс інші перекладають Картагена, але певно то було якесь місто в Іспанії, бо сказано, що звідти Тір має срібло, залізо, оливу, а сі метали власне вивозилися найбільше з Іспанії. Є розповідь, ніби одного разу Фінікійці набрали там стільки срібла за свої товари, що не могли вкласти його на кораблі, та й поробили з нього усе корабельне начиння, навіть котвиці були срібні. Завжди торг металами приносив найбільше-прибутку Фінікійцям. Метали вони здобували, окрім Іспанії, ще на островах Архіпелагу та на острові Кіпрі, де було дуже багато міді, ще заїздили вони по оливу на острова Кассітерідські (Британські). Їздили навіть в Балтійську затоку по янтарь. Сі далекі подорожі відносяться до часів Картагенської потуги. Врешті ще невідомо, як власне далеко сягали їхні подорожі, бо вони крилися з ними, не хотючи одкривати шляхів своїх Грекам, і через те видумували часто страшні байки на те, щоб залякати сусідів своїх моряків та купців.

Фінікійці провадили торг і на суходолі, їхні каравани ходили на північ в Арменію та на Кавказ, звідти вони вивозили мідь, коней та невільників. Ходили вони на схід у Вавілон через Пальміру, з Вавілоном в Медію та звідти аж до Індії та Китаю, але може бути, що вони забирали індійські та китайські вироби в складах Персії та Бактріани, або на полудні Арабії, де приставали кораблі індійські. В Арабії в давні часи купувалося золото, дорогі каміння, та інший дорогий товар, через те думали, що Арабія дуже багата країна на такі річі, але все те тільки перевозилося через неї, а властиво походило з Індії та Етіопії. Так

само колонії північно африканські Картагена, Утіка і т. д. тільки вивозили з середини Африки та з Єгипту усякі річі, а свого виробляло дуже мало. Надто багато вивозилося виробів хисту з Єгипту та Вавілоном, звідти теж були і ті коштовні тканини, що так були розпросторені по цілому побережжі Середземного моря. Таким способом Фінікійці передавали напівдиким європейським народам здобутки давніх східних цивілізацій. Сами вони власного свого нічого не мали, що могло б принадлежати чужих народів, бо не мали ні власного хисту, ні літератури, але зате вони широко розносили культуру різних країн.

Хоч Фінікійці не мали справжнього свого хисту, то зате вони були добрими ремісниками та промисловцями. Вони вмели солити рибу і робити чудові вина. В Біблії вони вихвалені, як добрі мулярі, теслі, будівничі, мідники, золотарі та різбярі.

Давні Греки думали, що Фінікійці перші вивчилися робити скло, але при роскопках в Єгипті вчені довідалися, що єгиптяне робили скло ще за багато віків раніше від Фінікійців. Знайдено на Родосі та Кіпрі вази дуже грубої роботи, але невідомо, чи вони напевне фінікійської роботи. Найбільше вславилися Фінікійці фарбуванням тканин в пурпурову барву, надто в Тірі вмели робити найкращий пурпур, в жадній стороні такого не вмели робити. В Тірі було так багато фабрик пурпуру, що аж всі вулиці пропахлися краскою, так що чужеземцеві прикро було по них ходити.

Скрізь, де тільки на побережжі Середземного моря була яка добра пристань, там Фінікійці ставили замок, де складалися товари, і церкву, а потроху там заводилося місто, де селилися при Фінікійцях і місцеві люде. Одна тільки Картагена з усіх колоній фінікійських була зовсім фінікійським містом, бо Тірійці, приїхавши туди, знайшли навколо населення фінікійського племені і воно пристало до нового міста. Так що в Картагені всі були однієї фінікійської віри та мови, хоч і картагенське плем'я мало в собі примітку лівійську, інші ж всі колонії мали населення дуже мішане. Одна Картагена мала, окрім торгової, ще й велику військову силу.

Коли Греки витіснили Фінікійців з Архіпелагу, а Тір був придавлений то Асирією то Вавілоном, Картагена почала набирати військової сили, щоб утриматися самостійною державою серед ворожих сусідів.

* Єзекіїль гл. 27 (28).

Без військової сили неможлива була б міцна торгівля. Але Картагенці не йшли, сами у військо, а наймали за гроші Лібійців, Іспанців, Галлів та Нумідів. Сіцилійські колонії фінікійські, боячися Греків, віддалися під оборону Картагени, іспанські та африканські зробили так само. Обороняючи їх, Картагена запанувала над ними і стала головним містом сильної торгово-військової держави і запанувала на морі.

За картагенського панування Фінікійці дійшли до найбільшої сили, правда, Греки де далі все більше витісняли їх зо сходу Середземного моря, але за те на заході сього моря Фінікійці панували міцно, до них належали північ Лібії, південь Іспанії, захід Сіцилії, Мальта, південь Сардинії, частина Корсіки, острови Балеарські, скрізь по сих країнах вони мали колонії і порти. Окрім того до Картагени належала і земля в Тунісі та Андалузії, давніші Фінікійці ніколи не мали землі у своїй обладі. Хоча переважити своїх сусідів, Картагена посилала кораблі в далекі сторони, яких сусіди ще не знали, і звідти просто вивозила оливу, янтарь і т. п.

Найдальші фінікійські подорожі відносяться до часів панування картагенського. Раз вони далеко об'їхали Африку з заходу, одні кажуть, що вони заїхали тільки трохи далше островів Канарських, а другі кажуть, що вони їздили до Сенегалу або аж до Гвінеї.

Картагена по своїй силі та людності була подібна до Тіру, тільки була ще більша і міцніша від нього. Чого не могла взяти грошима, то брала зброєю. Її оборона часом тяжка була для менших колоній, бо торговий деспотизм буває часом гірший від воєнного. Картагена силою закладала скрізь свої торгові склади, не вважаючи на місцевих купців, заставляла місцевих людей купувати і продавати по цінах, які сама назначить, сама встановляла мита і торгові закони, звичайно, завжди собі на користь.

По вірі і звичаях Картагенці мало одрізнялися від інших Фінікійців: ті самі людські жертви, фантастичні одправи і дикі оргії, що й в Тірі, Сідоні та інших містах давньої Фінікії. Навіть потім, за грецького і навіть римського панування дикі релігійні звичаї в Картагені мало змінились і навіть чимало їх перейшло у віру переможців Картагени – Римлян. Віра фінікійська мало відома в своїй філософії, більше відомі її одправи, а вони дуже нагадують

вавілонські, можна думати, що сі обидві віри були схожі. Багато було теж подібно до єгипетської віри, напр., культ Адона та Астароти дуже нагадує культ Ізиди та Озіріса. Та воно так і мусіло бути, бо Фінікійці вийшли з Єгипту (хоч може були й не єгипетського племені), а зносили мали найбільше з Вавилоном. Здається, що як в хисті, так і в релігії фінікійській мало було власного, фінікійського, а більше чуже, трохи перероблене на свій лад.

Розділ IV ПИСЬМО

Фінікійці казали, що їх навчив письма бог Тааут, се дуже нагадує легенду єгипетську про Тота, що видумав письмо і всі науки людські, та може то й була єгипетська легенда, перероблена по фінікійському, так само як і письмо фінікійське було перероблено з єгипетського гієратичного письма. Фінікійці тільки вибрали з того письма небагато найпотрібніших знаків (всього 22) і зробили їх простійше, одкинувши всякі символічні та ідеографічні знаки, а заграмавши самі фонетичні. Так перероблене, фінікійське письмо росширилось по різних народах, де його кожний на свій лад переробив. Купці фінікійські занесли своє письмо в Грецію та Палестину, отже самаританський, гебрейський та грецький алфавети всі пішли від фінікійського. Від грецького пішов латинський та слав'янський.

Фінікійці, хоч і видумали нове письмо, однак писали дуже мало, окрім торгових записів, літератури від них не зосталося, коли не лічити скількох малозначних написів могильних. Найдовший напис, який знайдено, вибитий на саркофагу царя сідонського Єшмуназара, саркофаг сам роботи єгипетської і відноситься до VI в. д. Р. X., але напис на ньому фінікійський поверх збитого давнішого єгипетського; по літерах кривих та негарних видко, що писав їх хтось незвичкий писати на каміні. В самому змісті напису нема нічого величного і філософського, як, напр., на написах могильних єгипетських. Фінікійці не оригінальні в своїх написах, то наслідують єгиптян, то Греків, так само як і в хисті. Знайдено, правда, скільки ідолів та інших річей, що уважаються належними до оригінального фінікійського стілю, такі, напр., ідоли Баала, Мелькарта та Астарот, знайдені в Сардинії. Всі вони дуже грубої роботи і без жадної краси.